

De toekomst van de Nederlandse archeologie

Door Riemer Knoop

De toekomst van de Nederlandse archeologie. Wat een verschrikkelijk onderwerp. Is er wel zoiets als ‘de’ Nederlandse archeologie? Zijn er niet meerdere archeologieën denkbaar? Met verschillende perspectieven, van verschillende schaal en daarmee van andersoortige relevanties? En wat hopen mensen te horen, welk gesprek gaat eraan vooraf, wat gaan we dan doen? Wat zouden mensen willen?

De opgave van AWN Naerdincklant, met andere woorden, zet bij mij de wielen in beweging, doet de sappen te stromen, opent de luiken voor frustraties en verbazingen. En verleidt mij tot het gaan schetsen van een vergezicht. Maar eerst wat misverstanden uit de wereld. Dat zijn er, pak ‘m beet, drie: een bepaling wat we onder archeologie verstaan, het nationale aan ‘Nederlandse’ archeologie, en iets over de Omgevingswet dat het toekomstige kader vormt van veel archeologische bekommernissen. Over het eerste punt probeer ik tegenwoordig zo kort mogelijk te zijn. Archeologie is allereerst een wetenschappelijke discipline, de wetenschap der oude dingen, met een eigen methode en corpus aan erkende teksten. Dat wordt allemaal onderwezen, daarbinnen wordt geaccepteerd onderzoek gedaan dat wordt gepeerreviewed en waar je NWO-subsidies op kan binnenhalen. Daar weet ik vrijwel niks van – ik ben slechts klassiek archeoloog, gespecialiseerd in etruscologie. Ten tweede is archeologie ook wel synoniem met archeologische monumentenzorg, meer in het bijzonder de uitvoering daarvan, in ons land deels opengesteld voor ‘marktpartijen’, en wel als object van overheidsbeleid, geregeld in wettelijke kaders en kwaliteitssystemen. Daar weet ik ook niet zoveel van, maar heb me er de afgelopen decennia wel mee bemoeid. Behouden, redden, beschermen – daar gaat het om. Ten derde wordt ‘archeologie’ ook wel gebruikt voor enerzijds de beelden die onderzoek en monumentenzorg opleveren, per onderwerp (Pulltab Archaeology), plaats (de archeologie van Flevoland) of tijd (De Romeinse Tijd); en anderzijds het erbij horende fysieke materiaal. De beelden schuiven van het domein van bron voor onderzoek naar dat van erfgoed, dat weer vraagt om toe-eigening. Dat laatste is lastig, want het een is zeker niet het ander, wat niet zelden tot hilarische toestanden leidt: is erfgoed ook de nog onontdekte, verwachte of slechts vermoede inhoud van het bodemarchief? Niet per se, wel indien er maatschappelijke actie (voor behoud of gebruik) op wordt ondernomen. Ten vierde, en tot slot, denk ik dat het belangrijk is om onder archeologie ook te verstaan de praktijken waarmee dit onderwerp in gemeenschapsverband van club, buurt, onderwijs, dienst, bedrijf en (virtuele) beweging tot aanschijn wordt gekust, tot uitvoering gebracht, handen en voeten krijgt, is *being performed*: een dynamische praxis met een even dynamische ethos. Waar gaan we het over hebben?

Nationaal of lokaal?

Het tweede punt is nogal hoekig. De ‘Nederlandse’ archeologie kan, gegeven de bovenstaande vierdeling, nogal wisselend worden ingevuld. Wat meestal gebeurt is dat men vanuit een centralistisch paradigma spreekt. Archeologie is niet veel meer dan oudheidkundig bodemonderzoek dat tot doel heeft monumenten optimaal te beschermen, voor toekomstig onderzoek. Het afwegingskader – wat is belangrijk, hoe waardeer en selecteer je – is nationaal, in een heldere, objectieve rangorde. Daarvoor heb je een landelijke dienst nodig, want anders is de afweging eenzijdig. Een terp in Friesland is iets anders dan een in Noord Holland (ja, er ligt er een, in Den Helder). Nederlandse archeologie is dus datgene waar de RCE zich mee bezighoudt. En dat leidt automatisch tot institutionalisering (nationale onderzoeksagenda) en dingen als de Collectie Nederland. Je vraagt je af of dat ook anders kan. Heeft niet elke stad of gemeenschap zijn of haar oudste gebouw, plek, ding? En recht op een eigen afwegingskader (‘oudste’ is niet noodzakelijkerwijs heel bijzonder, en als wel dan misschien niet daarom heel betekenisvol)? Trekt publieksarcheologie, citizen science, een vinder (v/h detectoramateur) of een doorsnee vrijwilliger zich iets aan van nationale kaders, belang en betekenisgeving? De democratische eis van een rechtvaardige verdeling van middelen voor onderzoek en beheer/behoud binnen het nationale rechtsgebied leidt weliswaar tot een vergelijkende logica, dus een nationale canon en hiërarchie van belangrijkheid, maar zegt niets over de waarde en betekenis die materiële, gelokaliseerde getuigen van het (?) verleden voor mensen (groepen, bewoners, passanten, geleerden) kunnen of moeten hebben. Een mooi opgave.

Omgevingswet

Laatste punt (hoewel ik met deze prolegomena de mij toegestane ruimte al flink aan het uitvullen ben): wat gaat de wereld van straks worden waarin archeologie, hoe verder ook begrepen, kadert? Voorspellen is moeilijk, vooral wanneer het de toekomst betreft – maar één ding lijkt vrij zeker: in 2022 gaat de Omgevingswet werken, althans van start. Een fundamenteel, hoor je wel, andere manier van omgang tussen burger, overheid en middenveld met betrekking tot de ruimte, lees: de leefomgeving. In die driehoek bestaat dat middenveld niet alleen uit civil society maar ook uit bedrijven, alles kortom wat het schaalniveau van een individu overstijgt. De spelregels gaan veranderen, en dus het spel. Dat moet ook wel, want men is afgestapt van het in verschillende regimes proberen te besturen van de vele verschillende aspecten van de ruimte waarin we wonen, ons bewegen, economisch handelen en recreëren. Alles heeft met alles te maken, en vooral de sociale, beleefde kant is essentieel: vandaar leefomgeving. Wanneer nu de ruimte als matrix wordt opgevat voor dat volle leven, waarin wonen, werken, vervoer, ondernemen, bezoeken, verblijven en exploiteren geweldig door elkaar lopen, dan kun je zowel aan het spel eisen stellen als aan die

AWN

matrix. Het spel wordt, heel optimistisch, opgevat als open, democratisch, gezamenlijk, verantwoordelijk en duurzaam (ik somber wel eens dat ik dat eerst nog moet zien, maar wie ben ik). De matrix is de publieke ruimte en de delen daarvan die privaat worden opgeëist of zijn weggeven, plus de ondergrond. Alle drie vormen ze de omgeving, met een historisch spoor, profiel en DNA. In visies op de omgang met die matrix hebben ook archeologie en erfgoed een plaats. Hoe daarmee te handelen, en of duurzaamheid ook als sociale duurzaamheid gaat worden opgevat, ook ten aanzien van archeologie, is ongewis. De reflex die je dan ziet, de onzekerheidsreductie, is dat men lijstjes met behoudenswaardige locaties opstelt – die zijn dan in elk geval veilig. We stellen gewoon vast wat er in de bodem aan waardevol bekend is of verwacht mag worden, dan kan de rest fijn aan het hip met elkaar ontwikkelen. De vraag waarom wat in hoeverre en voor wie van belang is blijft daarmee buiten de discussie. Archeologie is een objectieve wetenschap (definitie 1), die de monumentenzorg voedt en daar zelf ook door gevoed wordt (definitie 2). Vanwege die vermeende objectiviteit is het resulterende beeld nogal statisch (definitie 3), want nationaal, top-down bepaald en gebaseerd op onaanvechtbare expertise. Terwijl de Omgevingswet vraagt om inbrengen van de omgangspraktijken zelf (definitie 4) in een nieuw, maatschappelijk bepaald krachtenveld. Ik moet het allemaal nog zien. Dan nu hoe ik mij een toekomst voor de archeologie (alle vier de definities) zou wensen. Gek genoeg zijn de kenmerken daarvan negatief: niet dit en niet dat. Een contramal voor een aantal van de huidige manieren van omgang met materiële bronnen ('archeologie'), al of niet in situ, en de omgang daarmee, van borgen en veiligstellen tot exploiteren en opgebruiken (hernieuwen of compenseren lijkt me niet goed mogelijk). Als de waarde en betekenis van de materiële resten waar we het over hebben niet objectief zijn, maar afhankelijk van tijd, plaats, gemeenschap en manier van kijken, dan kan de manier van omgang, in kennisvorming en interventielogica, en het bepalen van wie in die omgang een rol mogen hebben, ook niet standaard zijn (1). Er zou zich idealiter telkens een waaier aan mogelijkheden moeten voordoen, in een beslisboom die ook ruimte laat aan andere expertises en andere soorten en vormen van betekenisgeving. Denk aan vrijwilligers, leken-experts, burens, bewoners en passanten – communities of interest dus. Een goed voorbeeld is Participatief waarderen, van Jobbe Wijnen over een fort bij Spaarnwoude (2). Dat is een aanvulling op de RCE-standaard Op de museale weegschaal (3), die nu ook als wegingskader voor ruimtelijke monumentenzorg wordt opgelijnd. Interessant is dat het in Spaarnwoude om subrecente, bijna eigentijdse geschiedenis en erfgoed gaat. Vanwege de geringe afstand in tijd is direct in te zien dat expertises ook op het gebied van oral history (reputatie) en binnen het sociale domein

(gebruik) kunnen liggen. Dezelfde auteur verrast met een voorstel, in een Facebook-posting zomer 2019 (4), voor een beter begrip van contemporaine archeologie in het spanningsveld tussen modernisme en postmodernisme (tabel 1).

Tot besluit

Hiermee heb ik denk ik de toon wel gezet. In plaats van, of misschien wel beter: in aanvulling op het huidige Malta-bestel, zou er ruimte moeten komen voor lokaal betekenisvolle vormen van erfgoedengagement. Het ontwerp is me nog niet helder, de hierboven geciteerde aanpak van Wijnen c.s. levert interessante impressies. De omgang met materiële bronnen in de bodem is nu geregeld volgens de Erfgoedwet (2016) waarin de Wet op de archeologische monumentenzorg (2006) is opgegaan die weer de Nederlandse tenuitvoerlegging van de principes van het Verdrag van Malta (1992) omvat. Het 'commercieel' genoemde bestel draait op basis van een geobjectiveerd kwaliteitssysteem (eigenlijk externe borging proceskwaliteitszorg – sorry maar het is niet anders), waarin uitvoering van sonderend en curatief onderzoek door verstoorders in concurrentie op de markt wordt aanbesteed. Er is toenemende zorg over de maatvoering en proportionaliteit van het zorgsysteem in termen van inhoudelijk relevant resultaat. Leidt de Nederlandse Malta-archeologie zoals die de laatste decennia is uitgekristalliseerd tot betekenisvolle kennisvermeerdering? Daar zijn kritische vragen bij te stellen (5). Zonder die stuk voor stuk te beantwoorden wil ik graag het belang van dat andere, interactieve, participatieve en fluide paradigma onderstrepen. Misschien niet in plaats van, maar in elk geval ernaast (6).

	Modernist Contemporary Archaeology	Postmodernist Contemporary Archaeology
Goal	Gaining absolute knowledge to understand the recent past	Gaining relative, contextual knowledge to understand the present
Type of heritage	Valuable, scarce, vulnerable	Abundant, often researching what others call unimportant trash (Rathje)
Focus	La grande histoire	The marginalized, forgotten, unfavorable, unruly. (Ruchli&Lucas)
Time	Linear, devised in 'ages'	Not linear per se (Laurent Olivier)
Policy	Sectorsal, centralized	Decentralized, vectoral or worse ;-)
CRM	Protection	Go with the flow, destruction is part of the heritage
Role of the public	Stay out or walk on a leash. Experts first: You are not certified.	Which public? We are all public.
Community	Has boundaries and consist of the people whom we all do it for as archaeologists.	Are liminal. There are only connections between people WITH whom we do archaeology, not FOR them.
Value	Identity, understanding 'us' as opposed to 'them'	Connection. The difference between 'Us' and 'Them' is both non-existent as well as incomprehensible and unbridgeable

Tabel 1: voorstel voor postmodernistische opvatting over archeologie, Jobbe Wijnen.

Auteursinformatie

Dr. Riemer Knoop (1955) is klassiek archeoloog. Hij was sinds 2011-2019 part-time lector Cultureel erfgoed aan de Reinwardt Academie, Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten, en sinds 1998 zelfstandig ondernemer met het bedrijf Gordion Cultureel Advies.

Noten

- (1) Fredheim, L.H., 'Endangerment-driven heritage volunteering: democratisation or "Changeless Change"', *International Journal of Heritage Studies* 2018, 24/6, 619-633. DOI: 10.1080/13527258.2017.1399285.
- (2) Wijnen, J.A.T., en Woude, N. van der, *Muurschilderingen en Decoraties in Fort benoorden Spaarndam. Nulmeting, waardering, plan voor behoud*, Wageningen 2015. www.jobbewijnen.nl/wp/wp-content/uploads/2015/07/20150701_rapportage_schilderingen_definitief.pdf
- (3) Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Op de museale weegschaal. Collectiewaardering in zes stappen*. Amersfoort 2013
- (4) <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10156153599810047&set=a.340001770046&type=3&theater>
- (5) Raad voor Cultuur, *Advies evaluatie Wet op de archeolo-*

gische monumentenzorg (Wamz) en Besluit archeologische monumentenzorg (Bamz), Den Haag 2011 www.cultuur.nl/upload/documents/adviezen/wams.pdf

- (6) Dat deden de Belvedere-onderzoekers al eerder: Janssen, J., E. Luiten, J. Renes, J. Rouwendal, O. Faber, C.J. Pen,... P.P. Witsen, *Karakterschetsen; Nationale Onderzoeksagenda Erfgoed en Ruimte*. Amersfoort: Netwerk Erfgoed & Ruimte / Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013. Zie www.netwerkerfgoedenuimte.nl/system/files/Karakterschetsen_060214_0.pdf. En daarop baseerde ik mijn eigen onderzoek sinds 2015: Knoop, R.R. en M. Schwarz (red.), *Straatwaarden: in het nieuwe speelveld van maatschappelijke erfgoedpraktijken*, Amsterdam 2017; en id., *Meer Straatwaarden: een pleidooi voor erfgoedmaken als engagement*, Amsterdam 2019. Beide <https://www.reinwardt.ahk.nl/onderzoek/themas/straatwaarden/>.

“Archeologen ontdekken nieuwe dinosaurus”

Door Jelle Reumer

Bovenstaande titel was onlangs een kopje boven een klein krantenartikelje. Er werd gewag gemaakt van de ontdekking van een nieuwe soort grote plantenetende dinosaurus, een zogenoemde sauropode. De koppenmaker van de krant had terecht begrepen dat aan zo'n ontdekking een opgraving vooraf ging. En opgraven, dat doen archeologen. Toch?

Het is een veelgemaakte vergissing. Maar archeologen zijn geen paleontologen en omgekeerd; de overeenkomst tussen beide takken van wetenschap is dat de onderzoekers zich bezighouden met het bestuderen van opgegraven overblijfselen die dikwijls met behulp van graafmachines, schoppen, beiteltjes, kwastjes, troffels, krabbertjes of de blote handen aan het aards archief zijn ontrukkt. Maar meestal houdt de overeenkomst daar op. Archeologen bestuderen overblijfselen van vroeger menselijk handelen, paleontologen overblijfselen van de vroegere biodiversiteit. Toegegeven, er is een gebied van overlap, de paleoantropologie, waarin de fysieke en culturele overblijfselen van vroegere mensensoorten worden bestudeerd. Dat zijn de schedels en botten én stenen werktuigen of vuurhaarden van bijvoorbeeld Neanderthalers, *Homo erectus* of *Australopithecus*. Het vakgebied van de paleoantropologie is echter een uitzondering; het staat in hoog wetenschappelijk aanzien, vergaart relatief gemakkelijk fondsen en sommige beoefenaren ervan voelen zich zelfs boven 'gewone' archeologen en paleontologen verheven. Daar wil ik het hier dus niet over hebben, maar wel over de paleontologie. Paleontologen bestuderen fossielen. Zo simpel is het. Maar wat is dan een fossiel? Onlangs was ik in het kleine maar fijne museum in het Belgische dorp Bernissart, niet ver van Mons (Bergen) en vlakbij de grens met Frankrijk. Bernissart is

beroemd omdat daar in 1878 de resten werden gevonden van een kudde van enkele tientallen plantenetende dinosauriërs, *Iguanodon* geheten. Hun kolossale zwarte geraamten staan sindsdien opgesteld in het grote natuurhistorisch museum in Brussel, maar één staat er in het Musée de l'Iguanodon te midden van een mooie expositie met veel andere fossielen. Op een tekstbord wordt tamelijk adequaat uitgelegd wat een fossiel is, helaas alleen in het Frans want we zijn tenslotte in Wallonië. Omdat het altijd verstandig is om goede teksten (met bronvermelding!) te citeren, maar ook omdat deze tekst aanleiding geeft tot verdere uitleg en aanvulling, geef ik het hieronder (vertaald) weer, met dank aan het Musée de l'Iguanodon dus.

Wat is een fossiel?

“Een fossiel is een gemineraliseerd overblijfsel of een eenvoudige afdruk van een dier of plant dat bewaard is gebleven in een sedimentair gesteente. Afhankelijk van de soort en het tijdvak [waarin het organisme leefde en het gesteente is gevormd] zijn fossielen van verschillende kwaliteit en meer of minder overvloedig aanwezig. Tot op heden zijn tienduizenden soorten fossielen op naam gebracht. Daarbij moeten we ons realiseren dat een fossiele soort niet noodzakelijkerwijs hetzelfde is als een uitgestorven biologische soort, maar [bijvoorbeeld] een larvestadium, een variëteit, een ei of een loopspoor van dezelfde 'levende' soort kan zijn. Fossilisatie is een erg zeldzame gebeurtenis. Bijna alles van een levend organisme zal relatief snel na de dood van het organisme ontbinden en vergaan. Om een organisme te laten fossiliseren, moeten de resten meestal snel worden afgedekt met sediment. Sporenfossielen ofwel ichnofossielen zijn resten of afdrucken van voortbeweging, van eieren, van verblijfplaatsen of dergelijke. Pootafdrukken van dinosauriërs [of graafgangen van wormen] zijn ichnofossielen. Een microfossiel is een fossiel van een plant of dier dat te klein is om met het blote oog te worden bestudeerd, zoals vissschubjes, foraminiferen,

AWN

